

Олена Іонова,
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди

Світлана Лупаренко,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди

УДК 373.3.04:316.61]:141.333

АНТРОПОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Висвітлено специфіку антропософського підходу до інклюзивної освіти молодших школярів та розкрито основні форми та методи роботи з дітьми, які потребують душевного догляду, а саме: гігієнічно-раціональна організація педагогічного процесу; художньо-образне викладання; використання диференційованих завдань з урахуванням темпераментів дітей; якісне оцінювання досягнень результатів навчально-пізнавальної діяльності школярів; специфічна робота з рухом та орієнтацією дітей у просторі; заняття мистецтвом (евритмія, спів та гра на музичних інструментах, живопис, театр, ліплення) та терапія працею (плетіння, в'язання, вишивання, виготовлення іграшок тощо).

Ключові слова: антропософський підхід, вальдорфська педагогіка, лікувальна педагогіка Р. Штайнера, інклюзивна освіта, молодші школярі.

Abstract. The specific features of anthroposophical approach to primary schoolchildren's inclusive education have been identified in the article. The main forms and methods of work with children who need mental care have been revealed. They are hygienically efficient organization of educational process, artistic teaching, use of different types of differentiation exercises for children with different types of temperament, qualitative assessment of achievements of schoolchildren's educational and cognitive activities, specific work with children's movement and orientation in space, art classes (eurhythm, singing and playing the musical instruments, painting, theater acting, sculpting) and labor therapy (weaving, knitting, embroidering, making toys etc.).

Key words: anthroposophical approach, Waldorf education, R. Steiner's curative education, inclusive education, primary schoolchildren.

Антропософський підхід базується на духовно-науковому людинознавстві – антропософії (відгрець. *άνθρωπος* – людина та *σοφία* – мудрість), творцем якої є Рудольф Штайнер – видатний європейський мислитель, філософ, педагог, який

залишив після себе монументальну спадщину: повне зібрання його праць складає більш 350 томів (близько 50 томів – це написані ним праці, 300 томів – лекції). У цих працях закладено духовний фундамент і внесено нові плідні імпульси в різні галузі знання й людської діяльності – філософію, соціологію, психологію, мистецтво, медицину, фармацевтику, архітектуру, сільськогосподарство тощо. Проте найбільшу відомість ім'я Р. Штайнера отримало у зв'язку з широким поширенням вальдорфських дитячих садків і шкіл, що понад стороків працюють на основі створеної ним системи навчання й виховання.

У вітчизняному науково-педагогічному просторі можна зустрінути думки про те, що вальдорфські школи – це школи для дітей із відхиленнями в розвитку. Це пов'язано, по-перше, з особливостями самої вальдорфської педагогіки, де, зокрема, починають навчати читанню й письму пізніше, ніж у традиційній школі. Цей підхід науково обґрунтований, хоча в умовах сучасного темпу життя таке «затримане» дитинство може сприйматися ненормальним. По-друге, антропософія Р. Штайнера, на якій базується вальдорфська педагогіка, дозволяє успішно працювати не лише зі здоровими школярами, але й із дітьми, які мають певні психічні та фізичні відхилення. Таких дітей називають «діти, які потребують душевного доглядання», а педагогіку для них – антропософська лікувальна педагогіка (або лікувальна Штайнер-педагогіка), котру досить часто помилково ототожнюють із вальдорфською педагогікою.

Антропософська лікувальна педагогіка має досить добру репутацію у світі, особливо в Західній Європі, де накопичено значний багаторічний досвід. Форми такої діяльності є досить різними: соціально-терапевтичні школи та комплекси, інтернати, соціальні общини, зокрема Кемпхілл-общини (Велика Британія, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція тощо). Певний досвід такої роботи є в Україні (м. Київ, Одеса, Харків тощо), де працюють окремі школи та лікувальні класи в межах вальдорфських шкіл, організовано роботу лікувально-педагогічних семінарів із підготовки лікувальних педагогів.

Антропософський підхід до дітей, які потребують душевного доглядання, базується на таких провідних ідеях Р. Штайнера [2–5]:

- суть людини як тілесно-душевно-духовної істоти, психічна структура якої виявляється в єдності мислення, відчуття й волі. Складники психіки пов'язані з фізіологічною організацією людини, а саме: мислення – з нервово-почуттєвою системою, емоції й почуття – із ритмічною системою (системою органів дихання та кровообігу), воля – із системою обміну речовин і органів руху;

- людське здоров'я є врегульованою взаємодією тілесних та душевно-духовних функцій і видів діяльності, у якій пріоритетну роль має найвищий принцип людини – її духовні індивідуальні сили. Кожна людина має своє власне особистісне здоров'я, на стан якого впливають як спадкові фактори, так і навколишнє середовище, зокрема процеси навчання й виховання;

– уявлення про людський розвиток (фізичний, душевний і духовний) у ритмі семи років – основному салютогенетичному (від. лат. *salus* – здоров'я та *genesis* – створення, походження, що дослівно означає «здоров'ястворювальний») ритмі. Об'єктом здорового розвитку дитини в перші сім шкільних років переважно є її емоційно-почуттєва сфера, фізіологічна основа якої – ритмічна система, тобто система органів дихання та кровообігу.

Пошук шляхів, що ведуть до розпізнання оздоровчого або хвороботворного характеру впливу на дитину, неодмінно веде до пізнання особливої духовної природи людини. Розуміння процесів, що відбуваються в зростаючій дитині, участь у цих процесах за допомогою педагогічних засобів є фундаментом побудови освітнього процесу, спрямованого на здоровий розвиток особистості [2; с.135–136].

У трійності «тіло – душа – дух» дух і душа людини, за Р. Штайнером, не бувають хворими, хворим може бути тільки тіло, що є їхнім носієм. Те, що називається «духовним нездоров'ям» або «душевною хворобою», це є наслідком хвороби тіла. Наприклад, якщо в дитини ускладнено розуміння, якщо вона не може встановити нормальний зв'язок між поняттями і сприйняттями, то завжди є порушення в галузі нервової системи [5; с.180]. Так звані психічні захворювання свідчать про те, що в людині існують душевні проблеми, які в даному тілі не можуть мати нормальних проявів і, як наслідок, виникають розумова відсталість, замкненість, асоціальність, гіперактивність, істерія, шаленість, агресія тощо. Те ж саме стосується й так званих спадкових психічних хвороб. Оскільки ці хвороби завжди є соматичними, як наслідок соматичних функціональних порушень. Це й спричиняє те, що такі хвороби часто успадковуються [4; с.39–40].

Загалом навчальні плани та програми в лікувальних класах і школах такі ж, як і у вальдорфських школах. Але від дітей, які потребують душевного доглядання, не чекають «віддачі» матеріалу та знань у звичайній формі. Антропософський лікувальний педагог знає й відчуває, що засвоєння відбувається в царині духу, тобто не «зникає задарма», як це можна зрозуміти зі суто матеріалістичної точки зору.

Формами та методами викладання в лікувальних школах є:

- гігієнічно-раціональна організація педагогічного процесу («душевно-економічне навчання», Р. Штайнер), що передбачає ритмічну побудову навчального процесу, тобто планування навчальних року, тижня, окремих уроків з урахуванням природних психофізіологічних людських ритмів (дихання, запам'ятовування й забування, сну й неспання тощо);

- художньо-образне викладання в умовах обмеженого використання традиційних підручників, що відповідає потребам учнів молодшого шкільного віку в активній емоційно-вольовій діяльності, безпосередніх міжособистісних контактах та дозволяє уникати неприродної й шкідливої для дитини надмірної інтелектуалізації навчання;

- використання диференційованих завдань з урахуванням темпераментів дітей, спрямоване на відтворення гармонії між внутрішнім та зовнішнім світом дитини, сприяння її індивідуально-соціальному розвитку;

- якісне оцінювання досягнень результатів навчально-пізнавальної діяльності школярів, що передбачає перенесення акцентів із контролю й оцінювання дітей на самоконтроль й самооцінювання, стимулює особистісну інтелектуальну активність дитини, позбавляє її дидактогенних страхів і стресів.

Значна увага приділяється роботі з рухом, орієнтацією у просторі, яка в дітях, котрі потребують душевного доглядання, часто порушена. Окрім цього, це допомога їм у сприйнятті світу: необхідно спрямовувати їхній погляд на навколишню дійсність, оскільки простір, у якому вони себе відчують та сприймають, обмежений, і його треба постійно розширювати. Так, перед початком навчання письму особлива увага приділяється розвитку образного сприйняття й формуванню навичок роботи руками, на що спрямовується спеціальний предмет – малювання форм. На уроках учитель разом із дітьми, використовуючи сюжети ігор і казок, «прокрокує» по контуру основні геометричні фігури, зображені на підлозі, потім описує їх у повітрі й лише потім переносить форми руху на папір.

Величезне значення в антропософській лікувальній педагогіці мають заняття мистецтвом (співи та гра на музичних інструментах, живопис, ліплення, театр, декламація, рецитація тощо). Як «мова серця» вони надихають, активізують емоційно-почуттєве життя, стимулюють творчу фантазію, сприяють розвитку розумових, морально-вольових і соціальних якостей. Так, під час співів відбувається оволодіння тією силою, яка в іншому випадку веде до неконтрольованого емоційного життя. Завдяки музичній терапії (методика Нордова – Роббінса) робляться спроби в музичній формі виразити миттєві емоції дитини і таким чином на підсвідомому рівні дати їй можливість усвідомити, що її розуміють й хочуть допомогти.

Неможна обійти увагою використання терапевтичних лялькових ігор, де узгоджено комбінуються зображення, слова й музика. Серед мистецьких занять особливо слід виділити ще один спеціальний предмет – евритмію, де слово й музика стають видимими (це не міміка, не пантоміміка, не танок у звичайному сенсі слова). Евритмія складається з руху, емоційного забарвлення й вольового елемента, що виявляються в характері жестів. Основою для цього є точне осягнення якості окремих тонів мовних, музичних та немусичних звуків. Голосні та приголосні звуки, музичні інтервали (від прими до октави) повністю співвідносяться з образом людини, а основні евритмічні жести розкривають усю повноту рухових тенденцій людського організму.

Певні словесні та музичні евритмічні вправи розробляються так, щоб їх повторення збуджувало формувальну діяльність тіла та перешкоджало хворобливим змінюванням. Швидкість та інтенсивність окремих вправ обирають таким чином, щоб вони відповідно стимулювали надто слабкі імпульси організму

або приборкували надлишкові. Виконуються також вправи, що гармонізують, сприяють зосередженню або заспокоєнню. Зокрема, ліворукій дитині допомагають вправи з розвитку спритності, орієнтуванню у просторі й розвитку відчуття симетрії. Заняття евристичною сприятливо впливають і на дітей із вадами слуху й зору, із руховими розладами, оскільки допомагають дитині душею краще осягнути своє тіло.

Не меншу значущість має й ерготерапія, або терапія працею (плетіння, в'язання, вишивання, виготовлення іграшок тощо). Робота руками органічно вплітається в освітній процес. Наприклад, якщо вивчається тема «Утворення річок», то діти насправді прокладають ці річки, використовуючи глину та інші матеріали. Саме таким чином тема сприймається, закріплюється у свідомості дитини.

У класах, як правило, навчаються діти з досить різними формами прояву різних захворювань. Проте за умови загальної подачі матеріалу одночасно відбувається робота з кожним учнем індивідуально, зокрема завдяки ритмізації навчального процесу, а також індивідуальним домашнім завданням.

Для лікувального педагога дуже важливим є розуміння того, що в кожній дитини своє завдання в цьому житті. Для когось досягненням є гра на скрипці, для когось – вміння тримати ритм, а для когось – просто підняти руку – це вже невелика перемога. І для кожної дитини існує своя індивідуальна терапія.

Важливим також є усвідомлення того, що відсутність якої-небудь якості часто компенсується розвитком інших здібностей. Відомо, що сліпі мають набагато кращий і тонкий слух, у них швидше може розвинутиися духовне бачення. З іншого боку, занадто значний розвиток яких-небудь якостей слід урівноважувати. Якщо спостерігається геніальність у чомусь одному (що іноді межує зі схильністю до шизофренії), слід спробувати гармонізувати особистість, згладжуючи однобічність.

Для будь-якої лікувальної Штайнер-школи притаманні атмосфера тепла, щирості, взаємної поваги й довіри, відсутність тиску з боку педагога, емоційна насиченість навчального процесу. Провідну роль в організації такої атмосфери має класний учитель (супроводжує школярів і викладає всі основні предмети протягом перших 6-8 років), його авторитет, професійність і відданість справі, що є фундаментом реалізації «виховання як зцілення» (Р. Штайнер).

На жаль, доводиться констатувати, що з кожним роком кількість «проблемних» дітей збільшується, особливо дітей із так званими «суміжними» станами: досить часто інтелектуально нормальні діти не можуть вчитися у звичайному класі й за всіма показниками мають йти до лікувального класу, наприклад, із діагнозом «дитяча істерія» або «підвищена агресивність». Може бути так, що дитина має певне захворювання, наприклад опорно-рухового апарату, а інтелект – повністю збережений. І, таким чином, потреба у педагогічній терапії зростає.

З огляду на це педагогічно доцільним є вивчення, творче осмислення та використання досвіду антропософської лікувальної педагогіки для розв'язання актуальних проблем сучасної вітчизняної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты. Харьков : Бизнес Информ, 1997. 300 с.
2. Штайнер Р. Здоровое развитие телесно-физического как основа свободного проявления душевно-духовного. Калуга : Духовное познание, 1995. 480 с.
3. Штайнер Р. Лечебно-педагогический курс. Калуга : Духовное познание, 1995. 256 с.
4. Штайнер Р. Здоровье и болезни. Основы теории чувственного восприятия. Ереван : Лонгин, 2006. 432 с.
5. Штайнер Р. Современная духовная жизнь и воспитание. М. : Парсифаль, 1996. 208 с.